

Moğol İstilasında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Rolü

Fatih GÜZEL
Dr., DİB

fatihguzel75@hotmail.com

Öz

XII. yüzyılın ilk yarısında İslâm dünyası, Moğol Hanı Cengiz ve oğulları döneminde dünyanın şahit olduğu en dehşetli istilalardan biri olan Moğol istilasına maruz kalmıştır. Siyasi bir deha olan Halife Nâsır li-Dinillâh'ın, siyasi emellerinin önünde bir engel olarak gördüğü Harezmsahlar Devleti'ne karşı Cengiz Han'ı kışkırtarak Moğol istilasına sebep olduğu iddia edilmektedir. Harezmsah Alâeddin Muhammed'in siyasi basiretsizliği, Cengiz Han'ın Harezmsah'a saldırması için yeterli gerekçeyi hazırladığından İslâm dünyasına yönelen Moğol istilası için başka bir tahrik ve saik aramaya gerek yoktur. Ancak Moğol istilasının vuku bulmasında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın bir etkisi olmasa dahi onun takip etmiş olduğu politikaların Moğol istilasının başarılı olmasında etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler: Nâsır li-Dinillâh, Alaeddin Muhammed, Cengiz Han, Moğollar, Harezmsahlar

The Role of Caliph al-Nasir li-Din Allah in Mongol Invasion

Abstract

Islamic World was exposed to Mongol invasion which is one of the most terrifying invasion the world has ever witnessed in the first half of 12th century. It is claimed that a political genius Caliph Al-Nasir Li-Din Allah caused the Mongol invasion by provoking Genghis Khan against The Khwarazmian dynasty which is thought by Al-Nasir Li-Din Allah as an obstacle for his political objectives. Ala ad-Din Muhammad of Khwarezm's lack of foresight was enough justification for Genghis Khan to attack The Khwarazmian dynasty, there is no need to seek for another incitement and reason for Mongol invasion directed to Islamic World. However, although there is no direct impact of Caliph Al-Nasir Li-Din Allah for emergence of Mongol invasion, it is an undeniable fact that the policies followed by the Caliph were effective in the success of Mongol invasion.

Keywords: Al-Nasir li-Din Allah, Ala ad-Din Muhammad, Genghis Khan, Mongols, Khwarezm.

Giriş

XII. yüzyılın ilk yarısında İslâm dünyası, dünyanın şahit olduğu en dehşetli istilalardan biri olan Moğol istilasına maruz kalmıştır. Moğol Hanı Cengiz ve oğulları döneminde İslâm dünyasının Asya'da bulunan bölümünün neredeyse tamamı bu korkunç istilaya maruz kalmıştır. Tarihçiler ve araştırmacılar bu korkunç ve yıkıcı istilanın gerekçesi olarak birçok sebep ileri sürmektedirler. Bu sebeplerin belki de en ilginç olanı Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Cengiz Hanı Harezmsahlar Devleti'ne karşı teşvik ve tahrik ederek Moğol istilasına sebep olduğu iddiasıdır. Makalemizde bu iddiayı incelemeye çalışacağız.

1- Nâsır li-Dinillâh'ın Halifeliği ve Dış Siyaseti

Halife Nâsır li-Dinillâh 575-622/1180-1225 yılları arasında Miladî olarak yaklaşık 46 yıllık bir süreyle en uzun süre hilafet makamında kalan Abbâsî halifesidir. Nâsır li-Dinillâh'ın, önce Türk komutanlarının sonra Büveyhîlerin daha sonra da Selçukluların yüzyıllarca süren hâkimiyeti neticesinde siyasî otoritesi kalmamış; bu yüzden Nâsır li-Dinillâh, sadece dinî kimliği ile var olma mücadelesi veren Abbâsî hilafetini dünyevî bir güç olarak yeniden ihya etmek istemiştir. Halife Nâsır li-Dinillâh bu amaçla askerî, siyasî, fikrî, ictimâî reformlar gerçekleştirmiştir.

Abbâsî hilafetini dış güçlerin etkisinden bağımsız bir güç haline getirmek isteyen Halife Nâsır li-Dinillâh aktif bir dış siyaset takip etmiştir. Tarihçiler onun deha seviyesinde zeki olduğu, dış politikayı ve siyasî oyunları iyi bildiği konularında hem fikirdirler. Öyle ki tarihçilerin ifadesine göre Nâsır li-Dinillâh, araları kötü olan iki hükümdarı onların haberi olmaksızın barıştırır, araları iyi olan iki hükümdarı da onların haberi olmaksızın birbirine düşman ederdi.¹

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın temel dış siyaseti düşman güçleri birbirleriyle mücadele ettirerek yok etme politikası üzerine inşa edilmiştir. Bu politikanın ilk kurbanı Irak Selçuklu Devleti olmuştur. Irak Selçuklu Devleti, 513/1119 yılında Büyük Selçuklu sultanı Sencer'in imparatorluğun İran ve Irak bölümünün yönetimini yeğeni Mahmud'a vermesiyle ortaya çıkmıştır. Nâsır li-Dinillâh 575/1180 yılında halife olduğunda Bağdat Irak Selçuklularının hâkimiyetindeydi. Bağdat'ta hutbeler Irak Selçuklu sultanı adına okunuyordu.²

İlk hedef olarak Irak Selçuklu hâkimiyetinden kurtulmak isteyen Nâsır li-Dinillâh, Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul ile Atabeği Kızıl Arslan'ın arasını açtı. Atabek Kızıl Arslan halifeden aldığı destekle Sultan II. Tuğrul'u

¹ Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, (Kahire: Dâru İbni'l-Hazm, 1969) s. 352.

² Hüseyin Kayhan, , *Irak Selçukluları*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2000), s. 44.

mağlup ederek onu hapsetti. Atabek Kızıl Arslan halifenin onayı ile kendisini Irak Selçuklu sultanı ilan etti.³

Atabek Kızıl Arslan'ın 587/1191 yılında vefat etmesiyle Sultan II. Tuğrul yeniden Irak Selçuklu tahtını devraldı. Genç ve hırslı bir hükümdar olan II. Tuğrul, Halife Nâsır li-Dinillâh için büyük tehdit oluşturuyordu. Bu defa Nâsır li-Dinillâh Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul'un karşısına Harezmsâh Alaeddin Tekiş'i düşman olarak çıkardı. Harezmsâh Tekiş'ten Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul'a karşı hilafetin haklarını korumasını isteyen halife, buna karşılık Harezmsâh'a II. Tuğrul'un hâkim olduğu bölgelerin hâkimiyet menşurunu vadetmiştir.⁴

Halifenin kendisini desteklemesini devletinin sınırlarını batıya doğru genişletmek için kaçınılmaz bir fırsat olarak gören Harezmsâh Tekiş, İran'a sefer düzenlemiştir. 590/1194 yılında vuku bulan savaşta Irak Selçuklu sultanı hem savaşı hem de hayatını kaybetmiştir. Halifenin kışkırtması sonucu vuku bulan savaş neticesinde Irak Selçuklu Devleti yıkılmış, Abbâsî hilafeti iki buçuk asır sonra siyasî bağımsızlığını elde etmiştir.

2- Nâsır li-Dinillâh- Harezmsâh İlişkileri

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Harezmsâh tehdidinden kurtulmak amacıyla Cengiz Han'ı kışkırttığı iddia olunmaktadır. Bu bakımdan Nâsır li-dinillâh'ın Cengiz Han'ı kışkırtmasına değinmeden önce Nâsır li-Dinillâh-Harezmsâh ilişkisini incelemek yerinde olacaktır.

Aral Gölü'nün güneyinde uzanan bölgeye farklı telaffuzlarla Harezm, Harizm veya Harzem ismi verilmektedir. İslâm öncesi dönemden itibaren bu bölgeye hâkim olan hükümdar, vali veya emirlere "Harezmsâh" unvanı verilmiştir. İslâm tarihinde Harezmsâhlar olarak bilinen hanedan ise Büyük Selçuklu sultanı Melik Şah'ın emirlerinden Kutbettin Muhammed tarafından kurulmuş, oğlu Atsız tarafından bir devlet haline getirilmiştir.

Halife Nâsır li-Dinillâh halife olduğunda Harezm tahtında Alâeddin Tekiş bulunuyordu. Harezmsâhlar, doğu komşuları Karahitaylar ve güney komşuları Gurlularla mücadele halindeydiler. Harezmsâhlar için devletlerini genişletmenin tek yolu Irak Selçuklularının hâkim olduğu batı yönündeki İran'dı. Yukarıda açıkladığımız şekilde halifenin kışkırtmasıyla vuku bulan savaşta Irak Selçuklu Devleti Harezmsâhlar tarafından yıkılmıştır.

³ Ravendî, Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, (trc. Ahmet Ateş, Ankara: TTK, 1957), c. II, s. 333; Bündârî, Ebu İbrahim Kıvamuddin Fethb. Ali b. Muhammed, *Senâ Barku's-Şâmî*, (thk. Fethiyye Nebrâvî, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1979), s. 269.

⁴ İbnü'l-Esîr, İzzüddin b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (thk. Ebü'l-Fida' Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dârü'l-İlmiyye, 1987) c. X, s. 232; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, (thk. Beşar Avad Maruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1424/2003), c. XII, s. 710.

Irak Selçuklu Devletinin yıkılmasından sonra Halife Nâsır li-Dinillâh ile Harezşah Tekiş, Irak Selçuklularının topraklarını paylaşma konusunda anlaşamamışlardır. Halife, veziri İbnü'l-Kassab'ı Harezşah'a anlaşma yapmak üzere göndermiştir. İbnü'l-Kassab, Harezşah Tekiş'e şu mesajı göndermiştir; *"Saltanat ahdi ve teşrifati, sultana halifenin bir lütfudur. Bütün memleket işlerinden sorumlu olan yalnız biziz. Sultan bu nimete gereği gibi karşılık vermek isterse, az bir adamıyla alçakgönüllülükle bizi karşılamaya gelmeli, halifenin hil'atlerini çadırımızda giymeli, rikabımızda yaya olarak yürümelidir."*⁵

Kendisine bir komplo kurulduğunu düşünen Harezşah Tekiş, vezir İbnü'l-Kassab'ın üzerine asker sevk etmiştir. Halife ile Harezşah Tekiş arasında derin siyasî görüş ayrılıkları bulunuyordu. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın hedefi hilafetin dünyevî otoritesini yeniden tesis etmektir. Harezşah Tekiş ise başka tasavvurların peşindeydi. O sahip olduğu ülkeleri halifenin ikramıyla değil kılıcının hakkıyla elde ettiğini düşünüyordu. Harezşah Tekiş, Selçuklu mirasının tamamına sahip olarak halifeyi Selçuklu döneminde olduğu gibi nazarî ve itibarî bir hâkim haline getirmek istiyordu.

Harezşah Tekiş'ten çok sert tepki gören Halife Nâsır li-Dinillâh klasik politikasını uygulayarak Harezşahların karşısına bu defa Horasan ve Hindistan'ın kuzeyinde güçlü bir devlet kuran Gurlularını çıkarmıştır. Harezşah Tekiş'i Gur sultanı Giyasüddin'e şikayet eden halife, ondan hilafetin haklarını Harezşah'a karşı korumasını istemiştir. Halifenin kendisine teveccühünden memnun olan Gur sultanı Giyasüddin, Harezşah Tekiş'i halifeye karşı olan tutumu değişmezse ülkelerini istila etmekle tehdit etmiştir. Gur sultanının tehdidi üzerine Harezşah Tekiş, Karahitay hanından yardım istemek zorunda kalmıştır. Harezşahlara yardım etmek için Gur ülkesine giren Karahitay ordusu Gurlular tarafından imha edilmiştir. Karahitayların Gurlulara yenilmesiyle zor durumda kalan Harezşah Tekiş, Gur sultanı Giyasüddin'den barış talebinde bulunmuşsa da Gur sultanı Giyasüddin, Harezşah'la barışmanın onun halifeye itaat etmesiyle mümkün olacağını bildirmiştir.⁶

Harezşah Tekiş'in Gurlularla mücadelesinden istifade eden Halife Nâsır li-Dinillâh veziri İbnü'l-Kassab komutasında bir orduyu Irak-ı Acem olarak bilinen İran'ın batı kesimine göndermiştir. Kısa zaman içerisinde İbnü'l-Kassab komutasındaki Abbâsî ordusu başta Huzistan, Hemedan, İsfahan ve Rey olmak üzere İran'ın büyük bölümünü ele geçirmiştir. Ancak vezir İbnü'l-Kassab'ın 592/1196 yılında zamansız ölümü Halife Nâsır li-Dinillâh'ın İran'ı ele geçirme planını sonuçsuz bırakmıştır. Vezirin ölümüyle başsız kalan Abbâsî ordusu Harezşah Tekiş tarafından mağlup edilmiştir.⁷

⁵ Cüveynî, Alâeddin Ata Melik b. Muhammed, *Tarih-i Cihangüşa*, (çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988), c. II, s. 27.

⁶ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 252.

⁷ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 235; Ravendî, s. 383.

Harezmşah Tekiş'in Irak-ı Acem'i ele geçirmesi üzerine Halife Nâsır li-Dinillâh, Bağdat Nizâmiyye Medresesi müderrislerinden Mücîrüddin Ebü'l-Kasım el-Bağdâdî'yi elçi olarak Harezmşah'a göndermiştir. Halife elçisiyle gönderdiği mesajıyla Harezmşah'ın Irak-ı Acem'den çekilmesini, halifenin kendisine vermiş olduğu yerlerle iktifa etmesi gerektiğini, aksi halde halifenin diğer sultanlardan da yardım alarak Harezmşah üzerine cihada çıkacağını bildirmiştir. Harezmşah Tekiş halifenin bu tehdidine şöyle bir tehditle mukabele etmiştir; *"Vakıa hüküm Emîrû'l-mü'minîn'dir. Biz sadece bir şahneyiz. Divanımıza kayıtlı 170 bin asker bulunmaktadır. Askerlerimizin beslenebilmesi için arazimiz dardır. Bu itibarla halifenin elinde bulunan Huzistan'ı da bize inam etmesi muvafık olur."* Ayrıca Harezmşah, halifeden Bağdat'a geldiğinde ikamet etmesi için yıkılan Bağdat Selçuklu sarayının yeniden inşasını istemiştir.⁸

Harezmşah Tekiş'e karşı emirlerini kışkırtan Halife Nâsır li-Dinillâh, bu teşebbüsü de başarısız olunca Harezmşah Tekiş'in Bağdat'a sefer yapmasını engellemek amacıyla Harezmşah'a Horasan, Türkistan ve Irak'ın hâkimiyet menşurunu göndermek zorunda kalmıştır.⁹

Harezmşah Alâeddin Tekiş 596/1200 yılında vefat edince yerine oğlu Alâeddin Muhammed, Harezmşah olmuştur. Halife Nâsır li-Dinillâh ile Harezmşah Muhammed arasında da siyasî fikir ayrılıkları mevcuttu. Bu fikir ayrılıkları daha ziyade halifenin dünyevî otorite kurma çabalarından kaynaklanıyordu. Zamanla bu ihtilaf derinleşti. Her iki taraf da birbirinin aleyhine olabilecek her türlü tedbiri alıyorlardı. Halife Nâsır li-Dinillâh siyasî hedeflerinin önünde engel olarak gördüğü Harezmşahlar Devleti'ni Irak Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi ortadan kaldırmayı bile göze almıştı. Bu amaçla halife, kardeşi Gıyasüddin'in vefat etmesiyle Gur sultanı olan Şihabüddin'i Harezmşah Muhammed'e karşı kışkırtmıştır. Halifenin kışkırtmasıyla vuku bulan ve yıllarca devam eden Harezmşah-Gur mücadelesi Gur Devleti'nin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Gur Devleti'nin başkenti Gazne'yi ele geçiren Harezmşah Muhammed, Gur devlet arşivinde halifenin Gur sultanını Harezmşah'a saldırmaya teşvik ettiği mektupları ele geçirmiştir. Hatta halife mektuplarında Gur sultanının gayr-i Müslim Karahitaylarla birlikte Harezmşahlar'a saldırmayı istiyordu.¹⁰

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Harezmşahlara karşı olan tutum ve davranışları Harezmşah Muhammed'in halifeden ziyadesiyle nefret etmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Bâtunî-İsmâîlî lideri olan Celaleddin III. Hasan ile ittifak kurması, onun fedailerinden istihbarat toplama ve siyasi cinayetlerde istifade etmesi Harezmşah için ayrı bir tehdit teşkil ediyordu. Çünkü birçok devlet adamı çok gizli ve yaygın bir

⁸ Ravendî, s. 388.

⁹ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 262; Cüveynî, c. II, s. 43; Zehebî, c. XIII, s. 25.

¹⁰ Cüveynî, c. II, s. 120.

teşkilatlanmaya sahip olan Bâtınî fedailer tarafından gerçekleştirilen suikastlar sonucu öldürülmüşlerdir.

Gur ve Karahitay devletlerini ortadan kaldıran Harezmsah Muhammed Selçuklu sultanlarında olduğu gibi adının “Sultanü’l-İslâm” olarak Bağdat’ta hutbelerde okunmasını istemiştir. Harezmsah Muhammed halifeye gönderdiği bir mektupla şu teklifte bulunmuştur; “*Sen benim katımda babalarının ve dedelerinin Selçuklu sultanlarının katında oldukları gibi ol. Senden önceki halifeler Alp Arslan’a, Melikşah’a, Sencer’e nasıl itaat etmişlerse sen de bana öyle itaat et. Senin adın sadece hutbede olsun.*”¹¹

Uzun süren mücadeleler sonucunda elde ettiği siyasi bağımsızlığından vazgeçmek istemeyen Halife Nâsır li-Dinillâh, Harezmsah’a şu cevabı vermiştir; “*Bağdat’ın isyancılar tarafından zabt edilmesi üzerine şehirden ayrılmak zorunda kalan İmam Kâim bi-Emrillâh’ın Tuğrul Bey’den yardım istemesi neticesinde Selçuk oğullarının Bağdat’ta hâkimiyeti mümkün olmuştur. Böyle olmasıydı, halifenin istediği gibi hükmetmesi icap ederdi. Cenab-ı Allah’ın o kadar geniş ülkeler bahşettiği Sultan Muhammed, Emîrü’l-Mü’minîn’in merkezi ve onun Sünnî halifeler olan dedelerinin ikametgâhı olan Bağdat olmadan, dünya hırsını tatmin edeceği başka bir şeye malik değil midir?*”¹²

Halife Nâsır li-Dinillâh’ın hilafeti boyunca “Sultanü’l-İslâm” olma amacının gerçekleşmeyeceğini anlayan Harezmsah Muhammed siyasî ve askerî gücüne güvenerek Halife Nâsır li-Dinillâh’ı hilafet makamından uzaklaştırmaya çalıştı. Bu amaçla halifenin aleyhine yoğun bir propaganda faaliyetine başladı. İlk olarak halifenin kâfirlere karşı gaza vazifesini yerine getirmede, bidat ehlini hak yola davet etmediği, bilakis İslâm düşmanı olan Bâtınîlerle işbirliği yaptığı, esasen hilafetin asıl sahiplerinin Abbas oğulları olmadığını, onların hilafeti asıl sahipleri olan Ehl-i Bey’ten gasp ettiklerini imparatorluğun her yanında halka anlattı. Ayrıca Sultan Muhammed, Nâsır li-Dinillâh’ın meşru halife olmadığına dair âlimlerden fetva aldı. Bununla da yetinmeyen Harezmsah Muhammed 609/1212 yılında Ehl-i Bey’ten Seyyid Alaeddin Tirmizî isimli bir şahsı halife olarak nasp etti.¹³

Bu arada Muhammed Harezmsah’ın Irak-ı Acem valisi Ağlamış’ın Bâtınî fedailerce öldürülmesi, bu cinayetin halifenin isteği üzerine gerçekleştirildiği söylentisinin çıkması Sultan Muhammed’e Bağdat üzerine sefer yapması için yeterli sebebi sunmuştur.¹⁴ Irak-ı Acem’e sefer düzenleyen Sultan Muhammed kısa zamanda başta Hemedan olmak üzere bütün Irak-ı Acem ve Azerbaycan’ı ele geçirmiştir.

¹¹ Nesevî Şehabeddin Muhammed b. Ahmed b. Ali, *Siretu Sultan Celaeddin Mengüberti*, (thk. Hafız Ahmed Hamdi, yer yok, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, ts.), s. 50; Cüveynî, c. II, s. 120.

¹² Nesevî, s. 50.

¹³ Barthold Vasilij Viladimiroviç, *Halife- Sultan*, (çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2006), s. 146.

¹⁴ İbnü’l-Esîr, c. XII, s. 316; Nesevî, s. 53.

Muhammed Harezmsâh'ın Bağdat üzerine sefer yapmasından endişelenen Nâsır li-Dinillâh, dönemin ünlü mutasavvıflarından Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî'yi arabuluculuk yapması için Harezmsâh Muhammed'e göndermiştir. Şeyh Sühreverdî, Harezmsâh tarafından özel bir ilgiyle karşılanmıştır. Şeyh Sühreverdî sultanla görüşmelere başlamadan önce bir giriş konuşması yaparak Hz. Peygamber'in Abbas oğullarına eziyet edilmesini men ettiği bir hadis-i şerif okumuştur. Şeyhin hadis-i şerifi okunmasından sonra Harezmsâh şu mukabelede bulunmuştur; *"Ben Arapçaya az aşına bir Türk'üm. Ancak nakledilen hadisin manasını anladım. Ben Abbas oğullarından hiç kimseye bir fenalık yapmadım ve kendi hesabıma onlardan hiç kimseye kötü bir niyet beslemedim. Fakat Emîrû'l-Mü'minîn'in hapisanelerinde Abbas ailesinden pek çok kişinin de olduğunu biliyorum. Şeyh bu hadisi bizzat halifeye duyurmuş olsa daha faydalı bir iş yapmış olur kanaatindeyim."* Şeyh Sühreverdî, Harezmsâh'ın bu sözlerine halifenin bu uygulamayı İslâm ümmetinin hayrı için yaptığını söyleyerek mukabelede bulunmuştur.¹⁵ Bazı kaynaklarda ise sultan Muhammed'in halifenin elçisi Şeyh Sühreverdî'ye iyi davranmadığı, hatta müzakere esnasında oturmasına bile izin vermediği kaydedilmektedir.¹⁶ Katında halifeyi öven Sühreverdî'ye Harezmsâh Muhammed'in; *"Bu söylediklerin gerçekten Bağdat'ta oturan halifede var mı?"* sorusuna Sühreverdî'nin müspet cevap vermesi üzerine Harezmsâh; *"Hayır, ama ben Bağdat'a hâkim olduğum zaman bu vasıflara haiz birini halife yapacağım"* şeklinde karşılık vermiştir.¹⁷

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın büyük ümit bağlamış olduğu Şeyh Sühreverdî'nin arabuluculuk çabaları da bir sonuç vermemiştir. Sultan Muhammed Harezmsâh 614/1217 yılının sonbahar mevsiminde Bağdat'ı ele geçirmek üzere Hemedan'dan yola çıkmıştır. Harezm ordusu Esedabad geçidine gelince daha önce benzeri görülmemiş, korkunç bir kar fırtınasına yakalanmıştır. Çadırların tepesine kadar yağın kar ve soğuklar sebebiyle at ve develerin çoğu telef olmuş, askerlerin büyük kısmı da donarak ölmüştür. Harezm ordusunda soğuktan kurtulanlar ise bölgedeki Kürt ve Türkmen aşiretleri tarafından imha edilmişlerdir.¹⁸ Dönemin tanıklarından Nesevî'nin bildirdiğine göre Harezmsâh Muhammed'in muazzam ordusundan sadece 4 bin asker bu seferden canlı dönebilmiştir.¹⁹

Harezmsâh'ın ordusunun ağır kış şartları altında yok olmasından sonra durumdan azami derecede istifade etmek isteyen halife, Şeyh Sühreverdî'yi

¹⁵ Nesevî, s. 52; İbn Vâsıl, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Sâlim, *Mürerricu'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, (thk. Cemaleddin Şeyyâl- Haseneyn Muhammed Rebi', Kahire: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1972), IV, 36, Zehebî, a.g.e., XIII, 273.

¹⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1951), c. VIII/2, s. 582.

¹⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, c. VIII/2, s. 583; İbn Tağribirdî, Cemalüddin Ebu'l-Mehasin Yusuf, *en-Nucümü'z-Zâhira fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), c. VI, s. 193; Zehebî, c. XIII, s. 273.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 272; Nesevî, s. 72-73; Cüveynî, c. II, s. 98.

¹⁹ Nesevî, s. 75.

tekrar Harezms̄ah'a göndermiştir. Harezms̄ah'ın başına gelen felaketlerin Allah'ın korumasında olan mübarek halife ailesine isyan etmesinden geldiğini telkin eden Sühreverdî, Harezms̄ah Muhammed'e bir daha böyle bir sefere girişmemesini tembih etmiştir.²⁰ Bazı tarihçiler Harezms̄ah Muhammed'in Moğollara yenilerek tacını tahtını kaybetmesini, halifeye isyan eden bir asiye Allah'ın verdiği ceza olarak kabul etmektedirler.²¹

Irak seferinden ordusunu kaybederek dönen Harezms̄ah Muhammed halifeye olan kininden ve düşmanlığından bir şey kaybetmemiştir. Merv şehrine geldiğinde Harezms̄ah, halifenin öldüğünü ilan ettirerek hutbelerden adını kaldırmıştır. Harezms̄ah'ın emriyle Belh, Serahs, Buhara'da halifenin adı hutbelerden kaldırılmıştır. Ancak Harezms̄ah'ın annesi Terken Hatun'un etkin olduğu Semerkant ve Herat'ta hutbeler Halife Nâsır li-Dinillâh adına okunmaya devam etmiştir.²²

3- Moğol İstilasının Sebepleri

Dünyanın gördüğü en korkunç istilalardan biri belki de birincisi Moğol istilasıdır. XIII. yüzyıl boyunca Moğollar Hindistan ve Arabistan hariç nerdeyse Asya kıtasının tamamını ve Avrupa kıtasının doğusunu istila etmişlerdir. Dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kuran Moğollar, Sibirya'nın güney bölgesinde Çin ve Doğu Türkistan'ın kuzeyinde bugün de Moğolistan olarak anılan bölgelerde göçebe kabileler halinde yaşıyorlar, hayvancılık ve avcılıkla hayatlarını devam ettiriyorlardı. Çoğu zaman otlak ve yiyecek darlığı sebebiyle kabileler birbirleriyle kanlı savaşlara girişiyorlardı.

Moğolların bu durumu Cengiz Han'ın XII. yüzyılın sonlarında tarih sahnesine çıkışına kadar böyle devam etmiştir. Tarihe Cengiz Han olarak geçen Moğol hanının gerçek adı Temüçin'dir. Moğolların Kıyat kabilesinin Börçigin boyunun reisi Yesugay Bahadır'ın oğludur. 1196 yılında bütün Moğolların hanı ilan edilmiştir. 1206 yılına kadar hâkimiyetini kabul etmeyen Kerait, Nayman, Merkit gibi bozkır boyları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bütün bozkır boylarını hâkimiyeti altında toplayan Temüçin, 1206 yılında Cengiz Han ismiyle bütün bozkırın hanı ilan edilmiştir.²³

Moğol kabilelerini yönetiminde birleştiren Cengiz Han, tarihsel düşmanı olarak gördüğü ve zenginlikleriyle meşhur olan Çin'e sefer düzenlemiştir. 1215 yılında Kuzey Çin imparatorluğunun başkenti Pekin Moğolların eline geçmiştir. Harezms̄ah Muhammed de Çin'i fethederek cihan fatihi olmak istiyordu. Fakat Cengiz Han ondan önce davranmıştı. Sultan Muhammed,

²⁰ Nesevî, s. 64.

²¹ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 372; Nesevî, s. 64.

²² İbnü'l-Esîr, c. X, s. 372.

²³ Sebahaddin Ağaladağ, " Moğol Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed.) Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), c.VIII, s. 269.

Çin'i ele geçiren Cengiz Han hakkında bilgi almak maksadıyla Çin'de bulunan Cengiz Han'a elçi göndermiştir. Pekin'de Harezşah'ın elçilerini kabul eden Cengiz Han kendisini doğunun, Harezşah'ı da batının hükümdarı olarak kabul ettiğini söylemiş, her iki devlet arasında dostluk, barış ve ticaret olması gerektiğini bildirmiştir.²⁴

Harezşah Muhammed'in elçilik heyetine Cengiz Han da bir elçilik heyetiyle gönderdiği değerli hediyelerle mukabelede bulunmuştur. Cengiz Han'ın elçileri Müslümanlardan oluşuyordu. Başlarında Muhammed Yalavaç isimli bir Harezmlî bulunuyordu. Muhammed Harezşah, Cengiz Han'ın elçisiyle gizli bir görüşme yaparak ondan Moğolların kuvveti hakkında bilgi almak istemiş, Muhammed Yalavaç da Harezşah'dan çekinerek onun ordusunun Cengiz Han'ın ordusundan daha güçlü olduğunu söylemiştir. Bu elçilik heyetiyle birlikte Moğollarla Harezşahlar arasında ticaret anlaşması yapılmıştır.²⁵

Cengiz Han, Harezşahla yapılan ticaret anlaşması gereğince tamamen Müslümanlardan oluşan bir ticaret kervanını batıya göndermiştir. Cengiz Han'ın ticaret kervanı Harezşah'ın sınır şehri olan Otrar'a ulaştığında Harezşah'ın akrabası olan vali İnalçık Han, kervandakilerin Cengiz Han adına casusluk yaptıkları gerekçesiyle öldürülmelerini emretmiş, bütün mallarına da el konulmuştur.²⁶

Otrar olayından haberdar olan Cengiz Han, Harezşah Muhammed'e bir elçilik heyeti göndererek olayın müsebbibi olarak gördüğü Otrar valisi İnalçık Han'ın kendisine teslim edilmesini ve tüccarların ele konulan mallarının tazmini istemiştir. Muhammed Harezşah, Cengiz Han'ın bu isteğine Moğol elçilerini öldürterek cevap vermiştir.²⁷ Muhammed Harezşah'ın siyasî basiretsizliği Moğol istilasının en büyük sebeplerinden biridir.

Harezşah Muhammed'in Cengiz Han'a karşı olan düşmanca tavırlarının yanı sıra Moğolları İslâm âlemini istilaya sevk ve teşvik eden başka sebepler de bulunmaktadır. Türklerle aynı bozkır kültür iklimini paylaşan Moğollarda da cihan hâkimiyeti mefkûresinin olması, İslâm âleminin ekonomik zenginliği, güçlü Müslüman ülkelerin birbirleriyle mücadelesi neticesinde zayıflaması, Müslümanların Haçlılarla mücadeleleri, Cengiz Han'ı İslâm ülkelerini istilaya iten sebeplerden birkaçıdır.²⁸

²⁴ Cüveynî, c. I, s. 136.

²⁵ Nesevî, s. 33.

²⁶ Nesevî, s. 64.

²⁷ Nesevî, s. 34-35; Cüveynî, c. I, s. 138.

²⁸ Özdemir, Ahmet, "Moğol İstilasının Sebepleri", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed.) Hasan Celal Güzel-Yakup Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), c. VIII, s. 298.

4- Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Cengiz Han'ı Harezmsâh Muhammed'e Karşı Kışkırtması

Halife Nâsır li-Dinillâh usta bir siyasetçiydi. Hilafetine karşı vaki olan bir tehdidi diğer bir güçle dengeleyerek izale ediyordu. Bu yöntemle kendisi için en büyük tehdit olan Irak Selçuklu Devleti'ni Harezmsâh Alâeddin Tekiş'in eliyle ortadan kaldırmıştı. Irak Selçuklu Devleti'nin paylaşımı esnasında anlaşmazlığa düştüğü Harezmsâh Tekiş ve oğlu Muhammed'e karşı Horasan'da büyük bir devlet kuran Gur Devleti'ni rakip olarak çıkarmıştı. Halifenin kışkırtmaları sonucunda vuku bulan ve yıllarca süren Harezmsâh-Gur mücadelesi neticesinde Gur Devleti yıkılmıştır. Maverâünnehir ve Horasan'a hâkim güçlü Müslüman devletlerinin birbiriyle mücadelesinden istifade eden Moğol asıllı Karahitaylar, Müslümanlarla meskûn bölgelerin bir kısmını ele geçirmişlerdir.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Harezmsâh'a karşı gayr-i müslim Karahitayları da kışkırttığı rivayetler arasında yer almaktadır. Sultan Muhammed 612/1215 tarihinde Gazne'yi ele geçirince Sultan Şehabeddin'e ait evraklar arasında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Gur sultanına gönderdiği bir mektup bulmuştur. Halife, mektubunda Gur Sultanı Şihabüddin'e icap ederse Karahitaylarla birleşerek Harezmsâh'a hücum etmeyi teklif ediyordu. Sultan Muhammed bu mektubu ele geçirince bütün savaflara Halife Nâsır li-Dinillâh'ın sebep olduğunu anlamıştır.²⁹ Gur ve Karahitay devletlerini Harezmsâh'a karşı kışkırtan Halife Nâsır li-Dinillâh, acaba Cengiz Han'ı da Harezmsâh Alâeddin Muhammed'e karşı kışkırtmış mıdır?

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın döneminden bugüne kadar yazılan pek çok eserde buna olumlu veya olumsuz cevaplar verilmiştir. Nâsır li-Dinillâh'ın çağdaş tarihçilerden İbnü'l-Esîr, Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Cengiz Han'ı Harezmsâh'a karşı kışkırtarak İslâm dünyasının mahvına sebep olduğunu iddia etmektedir.³⁰ Halifenin çağdaşlarından tarihçi Sıbt İbnü'l-Cevzî, Halife Nâsır li-Dinillâh'ın, veziri Kummî'nin telkinleri ile Karahitay hanını ve Cengiz Han'ı Harezmsâh'a karşı kışkırttığını kaydetmektedir.³¹ Yine halife ile muasır tarihçilerden Ebû Şâme de Sultan Celâleddin Harezmsâh'ın ağzından Cengiz Han'ı Halife Nâsır li-Dinillâh'ın kışkırttığına dair bir rivayete yer vermektedir.³² Diğer tarihçilerin aksine Nâsır li-Dinillâh'ı akıllı, dirayetli bir halife olarak tavsif eden İbnü't-Tıktakâ da Nâsır li-Dinillâh'ın Cengiz Han'a bir mektup gönderdiğini kabul etmektedir.³³ Tarihçilerden Ebu'l-Fida, Aybek Devâderî, İbnü'l-Verdî ve İbn Haldun da eserlerinde

²⁹ İbn Vâsıl, c. V, s. 217; Zehebî, c. VIII, s. 687.

³⁰ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 453.

³¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, c. VIII/2, s. 599.

³² Ebû Şâme, Şihabüddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmâil, *Kitâbü Ravzateyn fi Ahbâri Deoleteyn en-Nûriyye ve's-Selâhiyye*, (thk. İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), c. V, s. 217.

³³ İbnü't Tıktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabataba, *el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve Düveli'l-İslâmiyye*, (Beyrut: Dâru's- Sâdır, t.s.), s. 287.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Cengiz Han'ı Harezmsâh'a karşı kışkırttığını bir kavil şeklinde nakletmektedirler.³⁴ Markîzî ise halifenin bizzat Cengiz Han'a mektup yazarak onu Harezmsâh Muhammed'e karşı kışkırttığını iddia etmektedir.³⁵

Bazı tarihçiler ise halifenin Moğol saldırısını sadece Harezmsâhlara karşı olacağı düşüncesiyle önemsemediği bilgisini vererek şöyle bir bilgiyi aktarırlar. Moğollar saldırınca vezir dehşet içinde halifenin huzuruna girerek; "Ey Mü'minlerin Emîri! Tatarlar İslam topraklarına saldırdılar, şehirleri yakıp yarakar Müslümanları öldürdüler." demesi üzerine halifenin; "Beni bu iş için mi rahatsız ediyorsun, benim bundan daha önemli işlerim var ala güvercinim kayboldu, üç gündür gelmedi." dediği rivayet olunmaktadır.³⁶

Modern pek çok tarihçi de Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Cengiz Han'a mektup yazarak ondan Harezmsâh Alâeddin Muhammed'e karşı yardım istediğini ancak Cengiz Han'ın bu isteğe olumsuz yanıt verdiğini kabul etmektedirler.³⁷

Başta Philip Hitti olmak üzere pek çok batılı tarihçi de Halife Nâsır li-Dinillâh'ın, Cengiz Han'ı Harezmsâh Alâeddin Muhammed'e karşı kışkırttığını kabul etmektedir. Harold Lamb'a göre ise Halife Nâsır li-Dinillâh veziri Kummî'nin tavsiyesi ile Cengiz Han'a bir elçi göndermiş, mektup elçinin başına gazlı kalemle yazılmış, saçları büyüdüktan sonra yola çıkan elçinin, Cengiz Han'a ulaştıktan sonra saç tıraş edilerek halifenin mektubu Cengiz Han'a okunmuştur.³⁸ Bazı tarihçiler ise halifenin Cengiz

³⁴ Ebü'l-Fidâ, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, (Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1907), c. III, s. 136; İbnü'd-Devâderî, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmîü'l-Ğürer: ed-Dürrerü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devletü'l-Abbâsiyye*, (Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1992), c. VII, s. 217; İbnü'l-Verdî, Ebû Hafz Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer, *Târîhu İbnü'l-Verdî = Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996) c. II, s. 147; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000), c. III, s. 660.

³⁵ Makrîzî Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *es-Suluk li-Ma'rîfeti'l-Mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), c. I, s. 341.

³⁶ İbn Tağrıberdî, c. VI, s. 232; İbnü's-Sâî, Ebû Talib Taceddin Ali b. Enceb b. Osman, *Ahbârü'l-Hulefâi'l-Abbâsiyyîn*, (Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyye, h. 1309), s. 109.

³⁷ Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhi'd-Devletü'l-Abbâsiyye*, (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1996/1417), s. 249; İsamüddin Abdürraûf Fâki, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, (Kahire: Daru Nehdati's-Şark,1987), s. 279; Abbas el-Azzâvî, *Aşâiru Irâk*, (Kum: İntişarât Şerif Râdî, 1971), c. I, s. 96; Ali İbrahim Hasan, *et-Târîhu'l-İslâmiyyi'l-Âm: el-Câhiliyye, ed-Devletü'l-Arabiyye,ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, 1959), s. 465; Hasan Bâşâ, *Dirâsâtun fî Târîhi'd-Devletü'l-Abbâsiyye*, (Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1990), s. 147.

³⁸ Philip Khuri Hitti, *İslam Tarihi: Siyasî ve Kültürel*, (çev. Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), s. 759; Harold Lamb, *Cengiz Han*, (çev. Ali Ünal, İstanbul: İhya Yayınları, 1985), s. 116.

Han'a mektup gönderdiğini ancak Cengiz Han'ın halifenin elçisine itibar etmediği, tabiri caizse onu kovduğunu iddia etmektedirler.³⁹

Rus tarihçi Barthold ise Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Cengiz Han'a yazdığı iddia edilen mektubun aslının hiçbir kaynakta yer almadığından hareketle, bu iddianın halifenin düşmanlarınca uydurulduğunu ve aslının olmadığını kabul etmektedir.⁴⁰

Genellikle İranlı ve batılı tarihçiler Cengiz Han'ı Halife Nâsır li-Dinillâh'ın kışkırttığı iddiasında bulunurlarken, Arap tarihçiler aksini iddia ederek Moğol istilasına Harezmsâh Alâeddin Muhammed'in siyasî basiretsizliğinin sebebiyet verdiğini kabul ederler.⁴¹

Moğol istilası halifenin umduğu gibi Harezmsâhlar Devleti'nin yıkılmasıyla sona ermemiş, Abbâsîler için de büyük tehdit olmuştur. Alâeddin Muhammed Harezmsâh'ı bozguna uğratan Moğol birlikleri İran'ı baştan başa geçerek Irak sınırına ulaşmışlardır. Moğollardan küçük bir birlik keşif amaçlı Erbil ve Musul civarına saldırmış, yağma ve çapuldan sonra geri dönmüştür.⁴² Moğol tehdidinin gittikçe yaklaştığını gören Halife Nâsır li-Dinillâh Bağdat'ı tahkim etmeye başlamış, halka da mescitlere toplanıp namaz kılmalarını ve Moğollara beddua etmelerini emretmiştir.⁴³

Halife Nâsır li-Dinillâh; Müslüman yöneticilere, Erbil hâkimi Gökbörü, Musul hâkimi Lü'lü ve Cezire hâkimi Melik Eşref'e mektup yazarak Moğol tehdidine karşı yardım göndermelerini istemiştir. Halife Nâsır li-Dinillâh, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'dan da yardım talebinde bulunmuştur. Moğollara karşı oluşturulan ordu Bağdat yakınlarında Dakuka'da buluşacaktı. Moğollara karşı halifenin oluşturduğu ordunun komutanı olarak Erbil hâkimi Muzafferüddin Gökbörü seçildi. Ancak Cezire'nin Eyyübî hâkimi Eşref, Mısır'a yönelik Haçlı seferini mazeret göstererek Halife Nâsır li-Dinillâh'ın istediği askerî yardımı göndermemiştir. Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü ve Erbil hâkimi Muzafferüddin Gökbörü, Halife Nâsır li-Dinillâh'ın yardım talebine olumlu yanıt verdiler. Bedrüddin Lü'lü kalabalık bir askeri birlik gönderdi. Muzafferüddin Gökbörü de askerleri ile buluşma yeri olan Dakuka'ya gitti.⁴⁴

Dakuka'ya ulaşan Muzafferüddin Gökbörü tam bir hayal kırıklığına uğramıştır. Çünkü Halife, Gökbörü'ye yazdığı mektupta Dakuka'ya güçlü

³⁹ Berthold Spuler, *İran Moğolları*, (çev. Cemal Köprülü, Ankara: TTK Basımevi, 1957), s. 30; Abbas el-Azzâvî, *Târîhu'l-İrak beyne'l-İhtilâleyn 656-728/1258-1338*, (Bağdat: Şeriketü't-Ticâre, 1935), s. 95; Muhammed Süheyl Takkûş, s. 249.

⁴⁰ Barthold Vasilij Viladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK, 1990), s. 424.

⁴¹ Sa'd b. Muhammed Huzeyfe Misfer el-Gamidî, *Evdâü'd-Düveli'l-İslâmiyye fi'ş-Şarki'l-İslâmî: Dirâse Cedîde li-Merhaletin Hâsîmetin min Târîhi'l-Müslimin: 575-629 h. / 1180-1231*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1981/1401), s. 334.

⁴² İbnü'l-Esîr, c. X, s. 409; İbn Vâsıl, c. IV, s. 49; Sibt el-Cevzî, c. VIII/2, s. 609.

⁴³ Cüveynî, c. I, s. 380-381.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 416; İbn Vâsıl, c. IV, s. 49; Zehebî, c. VIII, s. 294.

bir askeri birliği sevk edeceğini yazdığı halde, sadece 800 kişilik bir birlik göndermişti. Halife Nâsır li-Dinillâh, Gökbörü komutasındaki müttefik ordusunun Moğollar karşısında başarılı olacağına ihtimal vermediğinden asıl askeri kuvveti Bağdat muhafazasında bırakarak sadece 800 kişilik bir birliği Gökbörü'ye yardıma göndermişti. Halifenin bu tavrı karşısında Muzafferüddin Gökbörü şöyle demiştir: *"Düşman güçlüdür, onları karşılayacak askerim yok. Şayet 10 bin askerim olsa, düşmanı istila ettikleri topraklardan sürüp çıkarırdım, dedim. Halife bana yürü, sana asker gönderirim dedi. Yürüdüğümde ise bana 800 tavaşiden başka asker göndermedi. Ben de duraksadım. Kendimi ve Müslümanları tehlikeye atmak istemedim."*⁴⁵

Hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Dakûka'ya kadar ilerleyen Moğol ordusu, burada bir Müslüman ordusunun kendilerini beklemekte olduğunu öğrenince gereksiz yere zayıat vermemek için üstleri olan Hemedan civarına dönmüşlerdir. Böylece Irak ve Cezîre bölgesi muhtemel bir Moğol istilâsını ucuz atlatmış oldu.⁴⁶ Ancak 1258 yılında Abbâsîler yine Moğollar tarafından yıkılmıştır.

Sonuç

Halife Nâsır li-Dinillâh, siyasî emellerini gerçekleştirmek için kendisine rakip olan hükümdarları tasfiye cihetine gitmiştir. Halifenin faaliyetleri sonucu İslam dünyasının doğu bölümü daimi bir çatışma halinde olmuştur. Önce Irak Selçukluları ile Harezmsâhlar, sonra Harezmsâhlarla Gurlular çatışmış, yıllarca süren savaşların sonucunda Irak Selçukluları ile Gurlular tarih sahnesinden silinmişlerdir. Halifenin kıskırtmaları sonucu vuku bulan savaşlardan zaferle çıkan Harezmsâhlar Devleti ise uzun süren savaşlardan dolayı yıpranmış ve zayıf düşmüştür. Siyasî ortam Halife Nâsır li-Dinillâh'ın istediği gibi bir hal almış iken halifenin oluşturduğu siyasî zeminden Moğollar istifade ederek önemli bir direnişle karşılaşmaksızın İslam dünyasının doğu bölümünün neredeyse tamamını istila etmişlerdir. Moğol istilası İslam dünyasında siyasî, ekonomik ve kültürel alanda büyük değişikliklere sebep olmuştur. Batı dünyası için kavimler göçü ne tesir meydana getirmiş ise Moğol istilası da doğu halkları için aynı tesiri meydana getirmiştir.

Her ne kadar İbnü'l-Esir'den başlayarak pek çok tarihçi tarafından İslâm dünyasının mahvına sebep olan Moğol istilasının, Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Cengiz Han'ı Harezmsâh Alâeddin Muhammed'e karşı kıskırtması neticesinde gerçekleştiği kabul edilmiş olsa da, Cengiz Han'ı İslâm dünyasına saldırmaya iten sebep Halife Nâsır li-Dinillâh'ın tavırlarından çok Harezmsâh Alâeddin Muhammed'in siyasî hataları ve Cengiz Han'ı küçümsemesi olmuştur. Harezmsâh Alâeddin Muhammed'in sebep olduğu Otrar faciası Cengiz Han'ın Harezmsâh'a saldırmayı için yeterli gerekçeyi

⁴⁵ İbnü'l-Esir, c. X, s. 417.

⁴⁶ İbn Vâsıl, c. IV, s. 50.

hazırladığından, İslâm dünyasına yönelen Moğol istilası için başka bir tahrik ve saik aramaya gerek yoktur. Kaldı ki Moğol-Harezmsah mücadelesini başlatan Cengiz Han değil bizzat Alâeddin Muhammed ve onun komutanları olmuştur. Ancak Moğol istilasının vuku bulmasında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın doğrudan bir etkisi olmasa dahi halifenin takip etmiş olduğu politikaların Moğol istilasının başarılı olmasında etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Kaynakça

- Abbas el-Azzâvî, *Aşâiru Irâk*, Kum: İntişarât Şerif Râdî, 1971.
- Abbas el-Azzâvî, *Târîhu'l-Irak beyne'l-İhtilâleyn 656-728/1258-1338*, Bağdat: Şeriketü't-Ticâre ,1935.
- Ağaladağ, Sebahaddin, “ Moğol Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, (ed.) Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. VIII, s. 265-278.
- Barthold, Vasilij Viladimiroviç, *Halife- Sultan*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2006.
- Barthold, Vasilij Viladimiroviç, *Moğol istilasma kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK, 1990.
- Spuler, Berthold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: TTK, 1957.
- Bündârî, Ebu İbrahim Kıvamuddin Fethb. Ali b. Muhammed (643/1245), *Senâ Barku'ş-Şâmî*, thk. Fethiyye Nebrâvî, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1979.
- Cüveynî, Alâeddin Ata Melik b. Muhammed (681/1283), *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Ebü Şâme, Şihabüddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmâil (665/1268), *Kitâbü Ravzateyn fî Ahbâri Devleteyn en-Nûriyye ve's-Selâhiyye*, thk. İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Ebü'l-Fidâ, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali (732/1331), *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1907.
- Lamb, Harold, *Cengiz Han*, çev. Ali Ünal, İstanbul: İhya Yayınları, 1985.
- Ali İbrahim Hasan, *et-Târîhu'l-İslâmiyyi'l-Âm: el-Câhiliyye, ed-Devletü'l-Arabiyye, ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1959.
- Hasan Bâşâ, *Dirâsâtun fî Târîhi'd-Devleti'l-Abbasiyye*, Kahire: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1990.
- Hitti, Philip Khuri, *İslam Tarihi: Siyasî ve Kültürel*, trc. Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (808/1405), *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Tağribirdî, Cemalüddin Ebu'l-Mehasin Yusuf (874/1469), *en-Nucûmü'z-Zâhira fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

- İbn Vâsıl, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Sâlim (697/1298), *Mürerricu'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemaleddin Şeyyâl- Haseneyn Muhammed Rebi', Kahire: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1972.
- İbnü'd-Devâderî, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek (732/1332), *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Ğürer: ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin b. Ebî'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1275), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebü'l-Fida' Abdullâh el-Kâdî, Beyrut: Dârü'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer (749/1349), *Târîhu İbni'l-Verdî = Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut: Dârü'l-İlmiyye, 1996.
- İbnü's-Sâî, Ebû Talib Taceddin Ali b. Enceb b. Osman (674/1276), *Ahbârü'l-Hulefâi'l-Abbâsiyyîn*, Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyye, h. 1309.
- İbnü't Tıktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabataba (709/1310), *el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut: Dâru's- Sâdır, , try.
- İsâmüddin Abdürraûf Fâki, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, Kahire: Dâru Nehdati's-Şark, 1987.
- Kayhan, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2000.
- Makrîzî Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (845/1442), *es-Suluk li-Ma'rifeti'l-Muluk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, : 1418/1997.
- Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1996/1417
- Nesevî Şehabeddin Muhammed b. Ahmed b. Ali (639/1241), *Siretu Sultan Celaeddin Mengüberti*, thk. Hafız Ahmed Hamdî, yer yok, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Özdemir, Ahmet, "Moğol İstilasının Sebepleri", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed.) Hasan Celal Güzel- Yakup Çiçek-Salim Koca, Ankara: Teni Türkiye Yayınları, 2002, c. VIII, s. 298-312.
- Ravendî, Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman (604/1207), *Rahatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, trc. Ahmet Ateş, Ankara: TTK, 1957.
- Sa'd b. Muhammed Huzeyfe Misfer el-Gamidî, *Evdâü'd-Düveli'l-İslâmiyye fi's-Şarki'l-İslâmî: Dirâse Cedîde li-Merhaletin Hâsimetin min Târîhi'l-Müslimin: 575-629 h. / 1180-1231*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1981/1401,
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu (654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1370/1951.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire: Dâru İbni'l-Hazm, 1969.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, thk. Beşar Avad Maruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1424/2003.

